

Еволюція в часи революції

Діяльність Миколи Василенка на посаді міністра освіти Української держави

«Війни виграють не генерали, а шкільні вчителі та парафіяльні священики», — казав Отто фон Бісмарк. Цей вислів вкотре наголошує на важливості освіти для захисту самобутності всієї держави. Розумів це й уряд Гетьманату, оскільки залишений імперією спадок містив мало приводів для оптимізму. Справді, тодішньою владою робилося все, щоби «заглушити» розвиток української освіти. Наприклад, використовувалися такі специфічні способи, як система доносів на «увлекаючихся» вчителів (щоб потім доправити їх до північних російських губерній), ба навіть додаткова платня за русифікацію України. Як наслідок, за часів Тимчасового уряду, коли той мав дати згоду на проведення українізації, їй чинили супротив уже на місцевому рівні. З приходом Центральної Ради відбулися певні позитивні зрушення: наприклад, відкривалися українські гімназії, почалася закупівля книжок українською, але минуло дуже обмаль часу, щоб цей спротив послабився. Навіть університет св. Володимира так і не вдалося українізувати.

Такими були передумови роботи для історика Миколи Василенка — міністра освіти Української держави. В історії ця постать є доволі контроверсійною. З одного боку, він був «ненадійним» з погляду держави; за ним постійно стежили жандарми, давши на-

віть особливе прізвисько «Турусовський» (що було в документах аж до революції). З іншого — є звинувачення його у браку патріотичності, нерішучості щодо проведення українізації. Тож ким насправді був Микола Василенко, та чому людина, якій належить ініціатива створення Української академії наук, опинилася в забутті — спробуємо зрозуміти, проаналізувавши його дії на посаді міністра освіти.

Мрії українців втілюються тільки в незалежній державі

Життя Миколи Василенка — чудова ілюстрація того, що українці можуть по-справжньому реалізувати себе, зберігаючи власну ідентичність, лише в незалежній державі. Історик, автор багатьох публікацій тривалий час не міг не те що викладати в університеті, а й навіть здобути посаду завідувача міської бібліотеки. А все через те, що брав участь у «неправильних гуртках», схвально оцінював праці «сепаратиста» Грушевського тощо. Проте недопущення Миколи Василенка до викладання анітрохи не зменшувало його авторитету як історика в наукових колах.

Тож не дивно, що після революції, за Тимчасового уряду, він став піклувальником Київської навчальної округи, згодом — заступником міністра освіти С. Ольденбурга. Втім, хоч ідеї Миколи Василенка були частково підтримані, реалізувати їх вдалося лише в Українській державі. Тут він отримав можливість провадити власну політику щодо сфери української освіти. І «каменем спотикання» для різних груп суспільства у ній стала політика українізації.

Від самого початку Микола Василенко був, як кажуть, між молотом і ковадлом. З одного боку, потужний опір на місцях, з

другого — вимоги частини української еліти про швидку, беззаперечну українізацію. Тож учений обрав серединний шлях, виступав за поступове запровадження української мови до школи, наводячи і практичні причини (брак підручників, малу кількість викладачів), і небажання «обурювати широке громадянство насильною українізацією». Як згадує Д. Дорошенко, такий підхід викликав незадоволення українців, які хотіли одразу посилити свої позиції у сфері шкільництва. Були звинувачення, що українізація тоді взагалі ніколи не відбудеться, бо завжди хтось буде проти, тож така політика може, навпаки, посприяти ворогам України.

Ці слова мають слухність. Однак такі висновки можуть видатися не зовсім переконливими, якщо сприймати українізацію не лише як запровадження української мови в усіх школах та університетах, а в ширшому контексті. Бо шлях, який обрав Микола Василенко для утвердження української мови й культури, лежить поза межами цього вузького трактування українізації.

Новий підхід до давніх завдань

Уже через тиждень перебування на посаді міністр передав гетьманові записку щодо законопроекту про Українську академію наук. Адаже саме йому, як згадує В. Вернадський, належала ініціатива її заснування. Було утворено Комісію, під час роботи якої прийнято рішення про створення в Академії трьох відділів — історико-філологічного, фізико-математичного та соціальних наук. До першого складу увійшли такі вчені, як А. Кримський, Д. Багалій, С. Смаль-Стоцький, П. Тутковський та інші, а очолив цю установу В. Вернадський. Цікаво, що штатні академіки прирівнювалися за оплатою

своїєї праці до заступника міністра. Та й загалом фінансова підтримка Академії була небувалою на той час. Окрім звичайного утримання, щороку планували надавати півтора мільйона карбованців на наукові дослідження.

Додамо, що Академія — це не лише одна установа. У її складі було 45 структур — Астрономічна обсерваторія, Хімічна лабораторія, Національний зоологічний музей, Ботанічний сад, Біологічна станція на Азовському морі та інші. Серед них і Національна бібліотека — ще одна мрія Миколи Василенка: на неї було надано одразу 500 тис. крб., і вже менш ніж за рік у фондах містилося майже 300 тис. томів. Вхід до неї був вільним, тож кожен охочий мав змогу здобути необхідні знання. В особливому пріоритеті було збирання літератури, присвяченої боротьбі українського народу за самовизначення. Тут мала б утворитися найголовніша «Україніка» у світі.

Проте, крім надзвичайно вагомого наукового внеску, ця інституція виконувала іще одну, не менш важливу роль: утвердження українського національного руху, піднесення його авторитету, оскільки, як зазначає Микола Василенко, «ще й досі є багато людей, які скептично і з посмішкою ставляться до українського руху та відродження, не вважають можливим розвиток української мови та науки». Українська академія наук мала стати доказом вагомості українського наукового потенціалу.

Микола Василенко підвищував статус української мови не тільки через створення Української академії наук. Оскільки згодом міністерство стало опікуватися й мистецькими справами, то піднесенню престижу української мови та культури сприяло надання коштів на товариство «Національний театр», «Молодий

театр» Л. Курбаса, Музично-драматичну школу ім. М. Лисенка. За підтримки уряду було створено Державний драматичний театр, а на базі Національного зразкового театру почав діяти Державний народний театр під орудою П. Саксаганського. Крім цього, було сформовано Перший український національний хор у Києві, Державну капелу бандуристів Г. Хоткевича (про це подбав сам гетьман), Державний симфонічний оркестр ім. М. Лисенка. Ще 600 тис. крб. було надано на заходи з охорони пам'яток культури.

Якщо говорити конкретніше про сферу освіти, то в ній було здійснено низку заходів. У російськомовних гімназіях були запроваджені українознавчі предмети, а для україномовних закладів — надано два мільйони карбованців на підготовку підручників, яких так бракувало населенню.

Та, мабуть, чи не найголовнішим завданням Миколи Василенка була робота з викладачами, багато з яких досі мислили категоріями, нав'язаними імперією. Тож, наприклад, майже 29 млн крб. видали в жовтні-листопаді на підвищення заробітної плати викладачам. Понад два мільйони карбованців пішли на організацію курсів для лекторів, учителів середніх і початкових шкіл. Ще три мільйони було призначено для спеціальних літніх шкіл для вчителів — на засвоєння української культури. Працював він і з західноукраїнськими теренами. У Бересті, наприклад, були відкриті курси українознавства для вчителів Холмщини, Підляшшя, Західної Волині. Не забуло міністерство й про учнів — створено 350 стипендій для незаможних українців. Окремо 30 стипендій було призначено молодим науковцям, які хотіли вдосконалити свої знання за кордоном.

Загалом, кільком навчальним закладам було надано статус державних і гарантовану підтримку, так само, як і частині відкритих гімназій. Проте, мабуть, найпоказовішим в аспекті українізації було відкриття українських університетів — у Києві та Кам'янці-Подільському. Це мало не лише освітнє, а й, як і щодо Академії наук, світоглядне, засадниче для українського народу значення.

Емоції тодішніх українців можна зрозуміти зі спогадів Микити Шаповала, відомого діяча партії соціалістів-революціонерів, який був присутнім на відкритті університету в Києві: «Я бачив, що деякі українці були зворушені особистим виступом Гетьмана. Подумайте, в чорносотенному Києві, в якому ми, українці, є меншістю, не в казці, а в дійсності відкривається український університет. Справжні пани кругом: генерали, міністри, дипломати, професори. Всі серйозно відкривають університет там, де ще два роки тому не можна було говорити про українську народну школу. Ба більше: виступає поважний чоловік і каже: «Я, Гетьман усієї України...» Справжній, живий гетьман, у білому жупані, підперезаний поясом Хмельницького чи Мазепи, з отакою шапкою в руках, як на картинах чи в музеї. Це ж іде Україна, казка, ніби пливуть перед очима персоніфіковані сторінки «Кобзаря», ніби над усім цим у хмарах витає Шевченко і благословляє Україну».

Стратегічний підхід українського міністра

Такі слова з вуст опонента гетьмана підтверджують вагомий внесок Миколи Василенка у царину української освіти. Він не на-

саджував навчання українською мовою, а, як досвідчений педагог, обрав інший метод — показав, що саме означає українська мова. Він підвищив її статус, залишивши громадянам право обирати, якою мовою розмовляти.

Устами Миколи Василенка це звучить так: «Я ворог насильства в царині культури. Я переконаний у тому, що український народ має в собі досить багато духовних сил, що сили ці розквітнуть невдовзі пишним цвітом. Держава має прийти на допомогу цьому не заборонами, не дратуванням національностей, а створенням у якомога більшій кількості тих установ, котрі сприяють зростанню й зміцненню української національної культури».

На цьому Микола Василенко й зосередився у своїй діяльності. Проте, на жаль, далеко не всі оцінили стратегічний підхід українського міністра. Тому на нього чекало довготривале подвійне забуття. За радянських часів про нього мовчали через зв'язок із Гетьманатом, а українські революційні діячі також не хотіли згадувати центристську спрямованість та еволюційний характер його поглядів.

Однак прикметно, що, як пише Д. Дорошенко, коли до влади прийшло керівництво Директорії, яке «апріорно-вороже ставилося до всього, що було утворено за часів гетьмана, і заходилося зразу все те руйнувати, то в Міністерстві освіти навіть воно не знайшло нічого, що підлягало б, на його думку, потребі знищення чи переміни». Еволюційний метод Миколи Василенка виявився доволі ефективним.

Марія ЧАДЮК